

УДК: 821.161.2 Іван Драч

А. Ткаченко

«ТАЄМНИЦЕ БУТТЯ, МОЯ БОЛІСНА РАНО...»: ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВІЗІЇ ІВАНА ДРАЧА

Анотація

Багатогранна мистецька творчість та політична діяльність Івана Драча і за його життя, і досі виклика́ли й викликають неоднозначний резонанс як серед пересічних реципієнтів, котрі в переважній масі його не розуміють, так і у фаховому середовищі, де й тепер з'являються ортодоксальні критики – хоч як дивно – знову вульгарно-соціологічного штибу, але вже з протилежним знаком. Причини цього – і в перманентних задрощах доморощених сальєриків та геростратиків, і в нерозумінні чи неприйнятті так званими корисними ідіотами «стратегії Галілео Галілея», яку автор уже прямо задекларував наприкінці життя, і в екстремальному загостренні ідеологічної війни. Стаття постає експериментом хронологічної подачі екзистенційних візій-прозрінь генія через добір відповідних цитат і стислих коментарів до них.

Ключові слова: *Іван Драч, поезія, екзистенційні візії, патос осягання, іронія, сарказм.*

A. Tkachenko. «THE MYSTERY OF BEING, MY PAINFUL WOUND...»: EXISTENTIAL VISIONS OF IVAN DRACH

Abstract

The multifaceted work of Ivan Drach, a poet, a prose writer, a screenwriter, an art critic, an essayist, and a publicist,

<https://doi.org/10.34142/2312-1076.2025.2.106.04>

along with his political activities, has sparked and continues to provoke mixed reactions. This is evident both among general audiences, who often struggle to understand him, and in professional circles, where orthodox critics, surprisingly adopting a vulgar sociological approach with a reversed perspective, still emerge. The reasons for this lie in the perpetual envy of local Salieris and Herostratuses, in the misunderstanding or rejection by so-called useful idiots of the "Galileo Galilei strategy," which the author quite explicitly declared near the end of his life, and in the extreme intensification of ideological conflict. This article experiments with a chronological presentation of the existential insights and revelations of the genius.

A vast collection of Drach's poetry excerpts fitting this theme spans over a hundred pages, and their mere reading would likely prove more engaging and beneficial than any analysis. At the very least, the author of this article, who wrote a PhD dissertation titled "The Work of Ivan Drach: Evolution of Problematics and Poetics," as well as a separately published literary portrait of the artist, and later conducted research on individual styles based on the poetry of the second half of the 20th century, approached Drach's work from a different perspective. The author also participated in the publication of Drach's works, including the most thoroughly textologically edited two-volume collection, from which the cited texts are drawn. Revisiting these works again, the author was struck by Drach's insights, his struggles within the entanglements of time and space, and the depth of their experience and embodiment. While constrained by the conventions of academic writing, the article occasionally departs from them, offering a selection of well-known and lesser-known quotations, arranged chronologically and accompanied by brief commentary.

Keywords: *Ivan Drach, poetry, existential visions, the pathos of comprehension, irony, sarcasm.*

Вступ

Дозволю собі не відповідати на схоластичні пункти вимог, прописані в циркулярах 2003-го року неіснуючої вже інституції до колишніх фахових видань. Ті циркуляри перетворюють науковців на вишикуваних у лінійку школярів, а школярів (надто ж у конкурсних роботах МАН, куди їх догматично перенесено) підганяють під «єдино правильне» бюрократичне лекало-лякало. «Актуальність дослідження, постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми й на які спирається автор, виділення невисвітлених раніше аспектів, яким присвячено статтю; формулювання мети, постановка завдань», – усього цього (надто ж підкресленого) не можна вмістити у вступі, інакше для чого тоді стаття?; а не підкреслене має бути зрозумілим уже з анотації.

Методи дослідження

«Методологічні основи наукового та/або експериментального дослідження; визначення основних методів з конкретною вказівкою щодо їх застосування» – це ще один блискучий зразок бюрократичного догматизму, який змушує описувати й «конкретною вказівкою» розшифровувати очевидні речі. Ти пишеш про наболіле, про те, що не відпускає тебе понад пів століття, про митця, що йшов на 12 епохальних років і 12 семимильних кроків попереду, допомагав і допомагає тобі осмислювати суть буття; ти філолог і застосовуєш те, що набув у фаху; незрідка, як і тут, вдаєшся й до есеїстичної подачі матеріалу,

а його величність бюрократ щоразу намагається вихолостити оту суть і твій стиль новими та ще новішими циркулярами недовіри, оскопити накиненими ззовні шаблонами гендлярських скопусів, що ігнорують інтелектуальну власність, принижують українську гуманітаристику, яка тим скопусам по цимбалах. Ну що ж, відповідаю, як школяр: методи – власне філологічний (треба розшифровувати «конкретною вказівкою?»); описовий (описую, цитую, коментую), порівняльно-історичний (історично порівнюю), дедуктивний та індуктивний (від загального до окремого і навпаки), соціологічний (саме так! – якщо не вихлюпувати разом з брудною водою й мистецьку «дитину», то він аж ніяк не застарів, а досліджує справжню, не гіперболізовану, та все ж відчутну роль митця в суспільстві).

Результати і дискусії

Духовно-мистецький феномен шістдесятництва знайшов уже досить докладне висвітлення, зокрема в працях панорамного та портретного характеру І. Дзюби, М. Ільницького, М. Жулинського, Є. Сверстюка, Л. Новиченка, В. Брюггена, В. Брюховецького, Г. Клочека, А. Макарова, В. Моренця, В. Абліцова, Л. Тарнашинської, М. Наєнка та ін. Зробити їх аналіз чи бодай огляд (а навіщо – за наявності в інфопросторі?) означає не написати статті, задуманої інакше.

Бурхливе входження І. Драча в літературу пов'язують із публікацією на шпальтах «Літературної газети» поеми «Ніж у Сонці» (1961). Доти, щоправда, було кілька добірок віршів (зокрема в журналах «Зміна» та «Вітчизна»), проте саме «феєрична трагедія» (авторське початкове визначення жанрового різновиду) стала сенсацією і викликала не так літературознавчі, як

ідеологічні дискусії. Відтак твір опинився поза першою збіркою «Соняшник», хоча в передмові до неї Леонід Новиченко згадав поему, покритикувавши «примхливе» авторське визначення «жанру» (насправді – жанрового різновиду) та загальну концепцію твору і похваливши за «свіжість інтонацій», своєрідну і сильну експресію «окремих місць». Маємо тут і фрагмент перестраховальної дидактики: «Страхіття атомного віку, термоядерна загроза світовій цивілізації, болюче й неприємне в нашому житті? Так, сучасний поет обминути цього не може. Але яка велика різниця між самодостатнім нагнітанням болючого й жахливого, між розгубленими скаргами про “ніж у сонці нашої правди” – і прагненням знайти, розкрити перед читачем ту об’єктивну логіку життя, яка озброює людей і порушує їх до дії. Очевидно, в молодого поета просто не вистачило сил, світоглядної глибини, щоб впоратися з вселюдською темою високого філософського звучання, на яку він замахнувся» (Новиченко, 1962, с. 17–18). Із цим «розумовим світоглядництвом та його диктатурою» (Антонич, с. 659) можна погодитись хіба так: творіві якраз і зашкодила лобова ідеологічність «окремих місць» другої частини, ніби спеціально введених у наступній збірці «Протуберанці серця» на догоду тодішнім догматикам для прикриття не «окремих», а багатьох оригінальних і гострих «місць» поеми.

Не все було сприйнято і з погляду «свіжих інтонацій». Навіть Максим Рильський, схвально поставившись до новачій молоді, підтримавши їх у статті «Батьки і діти», теж питав: «...що воно в біса за “сива печаль Козерога”?» (Рильський, 1980, с. 501). Але перечитаймо: «Навіщо я, куди моя дорога, / І чи моя тривога проросла / Від сивої печалі Козерога / В глевке болото

рідного села?» (тут і далі вірші цит. за: Драч, 2011). Ота тривога й далі наростала та розривала його, аж доки не упокоївся в рідній землі: «Поховайте мене в Теліжинцях: / Там ніколи я не помру».

Віршів та їх уривків, що «лягають» у річище означеної теми, набралось з корпусу поезії І. Драча понад 100 сторінок, і їх читання було б чи не кориснішим від наших над ними мудрувань. Принаймні автор цієї статті, що 1987-го захистив кандидатську дисертацію «Творчість Івана Драча: рух проблематики і поетики», а наступного видав літпортрет митця, згодом і в докторській дисертації (1998), досліджуючи індивідуальні стилі поетів 2-ї половини ХХ ст., звертався до нього під іншим кутом зору; а потім упорядковував та споряджав передмовами видання його творів, зокрема й текстологічно опрацьованого двотомника, тепер знову перечитував і дивувався цим борсанням та прозрінням у тенетах часу й простору, потужності їх осягання й переживання. І все ж довелося скорочувати, улягаючи канонам. А втім, порушуючи їх, пропоную низку дібраних за хронологічним принципом цитат і стислих коментарів до них.

1962. «Куди йдемо? Яка нас віра / Жене на кам'яні вітри? / Якого діждемося звіра, / Щоб з ним сконати до пори?! // Атómні цвяхи, мудрі бляхи, / Та філософські манівці, / Та сита морда Костомахи / З кривавим прапором в руці...». Цим болісно сучасним риторичним запитанням і твердженням – понад 63 роки. Як і «Дисонансам» з алюзією до персонажів роману Томаса Манна «Доктор Фаустус» та з передчуттям кінця «хрущовської відлиги»: «Зими нема, та пряжать нас морози, / Та сунуть хмари-труни для орлів... / На милицях, на милицях мій розум / В екзистенційний закуток забрів. <...> Мовчи, невчасний дзвін сковородизму!

/ Сиди собі та рукавиці ший! / Ти ж крізь сльозу – крізь ту одвічну призму – / Хоч у Цейтбломі Леверкюном жий» (10. 04. 1963).

Через 20 років у співавторстві з М. Поповичем та С. Кримським І. Драч напише прозову біографічну повість «Григорій Сковорода», а як поет створить цілу низку віршів, що її можна було б назвати «Моя Сковородіана», де ліричний персонаж певною мірою проєктується й на власне автора. А наприкінці життя збиратиметься зняти як режисер фільм про мандрівного... співака з Т. Компаніченком у головній ролі. Начерки сценарію довершила й видала окремою книжкою «Варсава», 2022, Віра Мельник; фільм з іншими акторами почав знімати С. Маслобойщиков, навіть показав трейлер «Varsava» на вечорі пам'яті митця в Будинку кіно у жовтні 2021-го. Завершити досі не вдалося. Фінансують пришепелуваті скажені весілля й скажених сусідів, а фільм про генія, ще й за рік до його 300-річчя, одержав од членів журі пітчінгу «четвірки» за соціальну значущість.

Тимчасом у 64-му вибухають життєствердні «Протуберанці серця», що дали назву збірці: «Ми розкутурхаєм в двобої / Людський граніт, людський гудрон / Багряним громом сили тої, / Що нас розчахує з добра, – / Так б'ють з сердець протуберанці – / Повстанці сонця... Біль вмира / У грандіознім сонцетанці, / В космічнім клекоті тортур!.. / Так розкошуємо з добра / На рівні вічних партитур!». Запам'ятаймо підкреслене соковите слово: воно буде згадане ближче до кінця статті. І. Світличний епіграфом до «Вечірньої містерії» – одного зі своїх «Камерних сонетів» – подає інший варіант останнього рядка: «На рівні Божих партитур!» (Світличний, 1994, с. 35). На моє запитання, якому варіантові віддавати перевагу,

I. Драч відповів: обом.

Паралельно з цим трохи декларативним космізмом – серія балад про реальних людей із рідного села, зокрема, й «Балада про дядька Гордія» з його гасовою лампою, лупленням містичного цапа, горем доньки та батька: «Під серцем щемка і смутна безвихідь / Безпомічного вернидуба мужчини, / Бо ж позавчора Горпина пішла / На цвинтар, на місячні перехрестя...»; і висновок: «Ідеш так до правди, до суті життя, / Обплетений кілометрами філософій, / Райдугами симфоній і місячних інтегралів. / Іноді тільки буваєш на відстані серця / Від тієї, єдино озонної Правди». У самій назві збірки «Балади буднів» (1967) – відторгнення традиційного жанрового ореолу й водночас його збагачення. І мистецький прорив – уже в мікрокосмос, як-от у «Баладі ДНК – дезоксирибонуклеїнової кислоти» з її стилізацією під науковий «дискурс»: «а) Будуть армії, будуть штучні, / Будуть цуциками прирученими, / Будуть гвинтиками приреченими – / На хресті будуть поперечинами. // б) Завод по виробництву мозків. / Пане генерале! Для вашої армії / Навантажено тринадцять составів / Модернізованих мозків типу «Дегенерат». / Можете рушати. Стривайте – / Пан президент хоче особисто / Вам вставити нову штучну клепку». Нічого не нагадує? Наприклад, північнокорейський «контингент». А наприкінці – такий собі гопачок: «...Жухне жах на ножах, / На тривожних рубежах, / А над жахом виника / Ця балада ДНК, / Ламле стан тугим вужем, / Пересвистує ножем / Над солоним, мегатонним, / Безкордонним рубежем». Ці рядки критикував Є. Прісовський за невідповідність між серйозним змістом і танцювальною формою. Так ніби серйозний зміст мусить вдягатися лише в тогу гекзаметрів. А та невідповідність саме й відповідає танцеві випущеного

з колби мікросвіту джина: збільшена в тисячі разів ДНК нагадує і вужа, і ножа. Джин може слугувати добру і злу, залежно від забаганок тимчасового «хазяїна».

Не менш знаменита «Балада про кібернетичний собор»: «Білий професор / Цвіте од азарту. / Нюха пелюстку чортів / Перфокарту. <...> Засвічу свічу / В соборі голому, / Засвічу свічу / Святому Голему...». Тоді це ще не надто сприймалось як тривожне застереження. А нині кібернетичний Голем уже виходить із-під людського контролю. «Катуйся вічно, / Кібернетично, / Покутуй нічно, / Самокритично, / Як на подушку / З шкляної вати / Святий Миколай / Сяде програмувати, / Буде тут борсатись / З цифрами досита, / З Норбертом Вінером / Радитись досвіта. / Скільки біліти ще / Білому цвіту, / Скільки боліти ще / Білому світу, / Де з ляку повісився / Серед гілляк / Мій ніжний, мій сніжний / Собор-переляк...». 1967. Це був оксиморонний символ доби. Згадаймо також фільм Т. Абуладзе «Каяття» (1984). Там теж є відеометафора собору, обплутаного шупальцями кібернетики. Грузини знали творчість Драча.

У «Баладах буднів» є рубрика «Балади з криниці фольклору (на теми картин Тетяни Яблонської». Їх спільний альбом було знищено в 60-х і відновлено лиш у 90-х. «Балада про весноньку». Спершу ніби безхмарна веснянка, а далі й таке: «— Ой весна-красна, що ж нам винесла? / Як нам винесла сонце в хмароньці, кров на ратищі, / Затворим воротища, втопим радощі: // Малим діточкам — сиротиннячко, / Старим бабонькам — голосіннячко, / Красним дівонькам — сльози-нитоньки, / Господаронькам — кривцю литоньки». Малувато мажору, якого вимагали ідеологи.

Або «Балада про вузлики»: «...Я не вірю у скатерки-

самобранки, / Вірю у вузлики баби Корупчіхи. / Сам їх бачив, сам їх розв'язував / І зав'язав їх навіки у пам'яті. / А Корупчіха білою хустиною запиналася, / Вузлика під шию ніколи не зав'язувала, / А сховали її у позиченій хустці, / Бо свої вона у вузлики пов'язала...». Це справжнє ім'я, та це й антикорупційна народна етика – ніби жарт, гра слів, але й не жарт і не гра, надто ж «у світлі» сучасних 40-річних моральних інвалідів-прокурорів із вузликami заробленого непосильним трудом нерухомого майна та захмарних пенсій. Спитаєте, а як це стосується заявленої теми? А десь так, як хробак «стосується» короля в Шекспіровому «Гамлеті».

Вірш «Саркастичне» критикував естет, автор книжок про українське Бароко А. Макаров, мовляв, раніше Драч розправлявся зі своїми опонентами, як античний бог, а тут опустився до публіцистики. Але чомусь не завважив жанру, що навертає до античної сатири: «...Напів-Соломони, напівбезголові – / Карбованця довгого щирі богове!.. / Сам возлежить за кермом, як бонза, / Його просякла ген по черево бронза, / Другий духовним конкістадором / Зад свій везучий просяк мажором, / А третє, нещасне, з бездарності хиже, / Передній машині багажничок лиже... / Таке як присниться чи то привидиться, / Перевертаються кості і в Самовидця. / Слину волячу, жилу волячу / Наструню на кобзу свою на козачу / Й піду, обнявшись з двома волами, / Брати на роги модерні бедлами, / Може, сподоблюся на покуту – / Може, зароблю в них на цукуту...». Та й заробив, бо то не сон-фантазія, а реальність. Нинішня – устократ. Від цього світу неможливо втекти ані «В любисток і пижму, / У чресел пашіння туге й молоде» («Балада про острів Антораж»), ані в «Березневий чад», ані в рольову лірику («Лист конозистої дівчини», «Лист – копія записки»,

«Жінка і море»), бо ж розгойданий світ гуде, як «Дзвони»: «Ще цвітуть для мене губи / Ще дівчата роси ронять / А ті дзвони найнялися / Дзвонять / Здійму крила буйнокрилі / І втечу бо я в полоні / В отім дзвоні переддзвоні / Світі дзвоні». Неможливо втекти ні в макро-, ані в мікрокосмос. В оригінальних перипетіях та мистецьких деталях розроблено цю тему в досі не реалізованому сценарії «Числа» – про стосунки музи, музики й кібернетики, зокрема у вигляді «Евріки», запрограмованої вченим-фізиком і заразóm «ліриком»-піаністом. Вона грає в шахи й генерує музику, хоч насамкінець «“Пасакалія” Баха і “Пасакалія” “Евріки” дихали в мені самотійно одна від одної» (Драч, 1982, с. 130). Тоді, на початку 80-х, – іще самотійно. Тепер новітній Голем, уже й самопрограмується.

А ще ж треба постійно відбиватись від планово-партійних звинувачень у формалізмі й абстракціонізмі, мистецьки парадоксально («як античний бог») втлумачувати догматикам діалектику форми і змісту (Балада про відро», 1964), ілюструвати взаємозв'язок абстрактного й конкретного: «І по корі, абстрактнім первовзорі, сопів мороз, виконуючи план» («Лісовий сонет» 1964); «Я починаюсь звідси, де рядно / Мене абстрактом матері зустріло» («До джерел», 1967).

І постійно відчувати: «...тінь за мною, / Слизька, холодна і бридка, / Рудою тягнеться manoю, / Атавістичною виною / В мені себе, гидку, шука». Відчувати, як «тягне лапу чорна тінь / До горла нових поколінь» («Тінь», 1965). Відчувати агресію світу: «...І затуляв я інстинктивно сина / 22 червня о 5-й годині вечора / Коли ми проїздили над Бабиним яром» (1967). І не затулити в майбутньому од новітніх бандитів. Інстинктивні візії не обманули. Світ ловив дітьми, примарою слави, коханням. Рятуватися

втечею, мовчанкою, сподіванкою народної справедливості? «І я питаю – чом ви мовчите, / Коли я вам підняв таке громов'я / І горе люду, чорне і тверде, / Боров, як борють власне безголов'я?! <..> Я ж вам гармати слів повиставляв! / Я ж ніс за вас камінного хреста, / Аж захлиналась у сльозах земля! / Так чом же вам заціпило уста?!» («Мовчанка Стефаника», 1971). Це ніби про автора «Камінного хреста» (1968-го вийшов на екрани однойменний фільм Л. Осики за сценарієм І. Драча). Але це й про екзистенційні картання-скарги власне автора.

Оксиморонний світ, незбагненна «Таємниця буття» (1975): «Десь там, у найвищих глибинах, / Десь там, у найглибших висотах, Таємниця вродилася, як пелюстина, / Як бджола в золотистих сотах. // Уся – з найтемнішого світла, / Уся – з найсвітлішого змроку / Борсалась Таємниця, то тьмава, то світла, / Долаючи купіль жорстоку. <...> Таємнице буття – моя болісна рано, / Прадавній мій зболений кореню, де ти? / Сонця вибухають ранісінько-рано / Й народжують бджіл, і людей, і планети». Каскад оксиморонів, омонімічних рим, – невже лиш задля вишуканої форми чи все-таки й задля змісту-суті? І навіщо йому ота таємниця? Жив би собі як «нормальні» люди... Аж ні, притягує «Таємниця початку»: «Початок в ячанні? Чи в чорному кремені? / У вітрі чи в павітрі? В Богові? В Демоні? / Розчахнуто мисль, промисел почато – / Де ж той початок? // На вістрі зорі понад райдужним тоном? / Цей юний метелик колись був Ньютоном, / А нині лиш крильцями може ячати – / Де ж той початок? / Де ж та зоря, що зорю породила? / Де ж той Ейнштейн, що візьме за вудила / Сферу буття, мов ту гриву лошати, – / Де ж той початок? // На кричаний крик мій – мовчазне мовчання... / Я ж прагну початку почути ячання. / І всесвіту розум поставлю на чати

– / Я хочу спочатку початок почати...».

Хробак був королем, «Антонич був хрущем», «метелик був Ньютоном»... Усе взаємопов'язане в цьому світі. «Джмелеве горе – твоє свято, / Це пам'ятай, як ти людина» («Від сонця втік веселий зайчик», збірка «Шабля і хустина», 1981). У цій збірці – чи не найбільше екологічних мотивів: «Облиш трахомудію в банку чи в тресті. / Присядь і листа напиши на бересті...», «З інтимного щоденника білої берези», «Вибачення перед липою і дубом», «Я чую постріли в лугах далеких...», «Спірея», «Самотня ластівка», «Волошка»... Феномен волошки, «некорисної», але красивої – окрема тема: про калокагатію від Сократа до Сковороди і Рильського, від біблійного «не хлібом єдиним» до марксистського прагматизму («базис і надбудова») та до необхідності переставити їх місцями («Буде пісня – буде й хліб» – саме так!)... Цитатами зі стислим коментарем тут не зарадиш, тож відсилаю до своєї статті в українському Бердянську (Ткаченко, 2018).

«Теліжинці» – збірка передчорнобильського 1985-го. Рідне село притягує: («Є до кого в світі притулитись / І молитись, впавши небом в суть»), але й не заспокоює безхмарною ідилією: «В Теліжинцях / Ходять тролейбуси / І скоро / Пустять метро – / Так мені снилось <...> / Метром тим / Дістатись можна / До першого поцілунку / До торби з колосками / До троші над Роською / До рос дитинства / Тяжко вертатись / З глибин кам'яних / На денне світло / Лишень лячно мені / Їхати коло цвинтаря / На останній зупинці / Батько там дивиться / Незмигно так дивиться / Очима совісті» («На останній зупинці»). У цей час народжувався й фільм про Миколу Лисенка за спільним сценарієм І. Драча (фабула, сюжет, перипетії) та І. Миколайчука (музична частина); там є епізод, де трамвай із

композитором і приставленим стежити за ним філером виїжджає в поле дитинства, де жінці жнуть пшеницю (одна з версій назви Теліжинці/Теліженці – Телієві жінці). Так взаємодіяли три музи – поезія, кіно і дитяча пам'ять.

«Чи був у нас хоч один літератор, / Який не ганяв би курей з городу?!» («Балада про генеалогію»). Отже, можлива-таки «Ідилія»? «Пташки гойдаються на гілці, / Я з ними душу погойдаю...». Але то хіба коротка продохвина, бо ж ніде не сховатись од світу-дзвона: «Як шалено росте залізо, / Лізе в танки, в ракети, в броню, / Лізе в тіло і в душу лізе, / Чим цей ріст його зупиню?! <...> / Бо залізо залізло повсюди, / Людство глухне од скреготу зла. / На мої на залізні груди / Аж заточується бджола. // Я залізно зимую у літі, / Залізник я села і зела. / Од заліза на лютій орбіті / Аж заточується Земля... («Залізо»). Ніде не сховатись од сейсмографічних передчуттів: «Світе мій кричаний, в білу югу / Ми б задубіли на паморозь світлу, / Та ген в заметілі – діти в снігу... / Бавляться, як на початку світу...» («Біла балада»).

Драчеві сні – це ще одна тема мозаїчного осягання таємниці буття. Гадаю, що то не тільки художній прийом: вони справді йому наснилися. «Політ з пергаментом» (у тій-таки збірці «Шабля і хустина», 1981): «Снився сон мені цей надрану, коли холод в кімнаті нишпорив. / І крапотіли краплі на кухні у цей незбагнений сон, / І горло душила ангіна, і нипала в серці жура... / Заходжу я у якусь світлицю, чи в музей, чи в собор заходжу, <...> Я бачу оцю історію, списану шар за шаром, / Справдешню історію людства наче я вперше бачу, <...> Я вирізаю пергамент, доскіплююсь слово до слова, / Вирізаю я шмат історії, бо ж він пропадом пропаде. <...> Відомо, що в снах не падають, ото ж тільки я додолу / Зіррався, щоб геть розбитись, як зразу ж і полетів,

/ Летів я в безкрайї блакиті, летів я, звичайно, додому, / Шпильку одну по дорозі, де, пам'ятаю, згубив, / Пергамент хрустів на грудях, став я в польоті сивим, / Старим, нездужалим в польоті за цілі віки я став. / Осінь навколо. Іній. Доросла донька із хати / В куфайці, в кирзових чоботах / З моєї батьківської хати вийшла назустріч мені. / Шпильки я виплюнув з кров'ю, пощо мені здалися, / В пергамент був я вдягнутий, пергамент був при мені... / Прокинувся я зненацька. Син мій збирався в школу, / Донька моя маленька будила мене зі сну...»

Розтлумачити цей сон, гадаю, неважко. Він таки виніс нам шмат духовної історії, не тільки шістдесятників. А «шпильки» – то, напевне, оті шпичаки від заздрісників, невігласів або «корисних ідіотів» чи «воріженьків», яких нам ніколи не бракувало. Але в іншому сні – «Людиноптахи, птахолюди – ми» – він ще утопічно намагається вирвати на свободу всіх, агітуючи перелітати з однієї в'язниці в другу, потім – у наступну, та ще й разом зі сторожею, яка знає: «З камери дістатись можна в камеру. / А в'язницю на в'язницю гіршу / Може птах змінити боротьбою!» <...> «Дехто з ностальгії за тюрмою / Сам зривався з наших крил додолу, / Сам летів – просив прощення в ґратів, / У в'язниці сам просив прощення / І в нору занурювався як стій. <...> Найстрашніше ось, поза тюрмою, / Звалище, непотріб, гній і бруд, / Що віки в'язниця вивергала, / Що тисячоліття буцегарня / Наплодила... / Але свіжий вітер! / Але синє небо крила пестить!».

І ще один сон, «Амфібія-русалка» уже 2010-го, після втрати сина, із присвятою доньці: «Донечко, ми проти вітру стоїмо! / Кудись я віз тебе. Яке ж вночі кермо? <...> В русалці я сиджу серед своїх невдач. / Амфібія-русалка. Ноу-хау. / Між Сандормохів і нових Дахау. <...> Кручу кермом.

Викручую русалкою. / Між Берестечком, може навіть Калкою. <...> А хочуть вкрасти цю машину дивну. / Тож бережи її, кровиночко, царівно. / Машина, ця русалка, – тобі спадок... / Цей дивний сон. Бувають дивні сни. / З таємної злітають сторони, / Обкутують тебе і не дають спокою. / В передчутті того, чого ще накою... / В передчутті того, що випаде й тобі – / У нашій долі і твоїй судбі...».

Та ще у вірші «Анатомія блискавки» (1975) було передчуття, яке не обмануло: «А я цю блискавку очима розтинаю, / А я цю блискавку в собі колись пізнаю!». 11 років до блискавки Чорнобиля і до письменницького з'їзду з присутнім на ньому іконостасом можновладців, котрим він кидав у вічі гнівні слова про їхніх дітей, відправлених літаками за Урал і про парад на Хрещатику, де бігають наші діти, а ще – про удар блискавки в генофонд нації. Зі спогадів, якими поділилася Марія Михайлівна Драч: його потім з недовірою питали, хто за ним «стоїть», бо ж не вірили, що можна так сміливо проти режиму. Відповідав: за мною – двічі опромінений син і група студентів-медиків, що були разом з ним «на практиці», не кажучи вже про ліквідаторів.

А в поемі-мозаїці «Чорнобильська мадонна» є «Материнська пісня з чоловічої душі»: «Той огненний хрест, а на ньому і в нім / Палає мій син у кільці вогнянім, / Бо атомні цвяхи засаджено в руки, / Бо губи горять од пекельної муки... <...> Куди не ступлю я, мов кінь вороний, / Мене здоганяє сам хрест вогняний, / Клекоче, стукоче у дивні копита, / Дорога роз'юшена, слізьми побита, / Пробита, цвяхована тяжко слізьми... / На вічній дорозі розіп'яті ми...». І ще одна мозаїчна фреска – «Роздуми під час відкритого суду в закритій зоні на стару тему: Ірод і Пілат»: «Чому їх шість? А де ж це перший – Ти?! / Чому ти

не сидиш на лаві – Перший? / Ні! Ти зориш на нас із висоти,
/ Длань керівну над нами розпростерши».

1989. «Вірш, прочитаний на І з'їзді Руху»: «І я почув,
як осінь в сурми свище, / А я не встиг збудити землю цю, /
Лиш розкутурхав чорне попелище, / Де грали океани
чебрецю... Згадаймо з молодих «Протуберанців серця»:
«Ми розкутурхаєм в двобої / Людський граніт, людський
гудрон...». А тут – розпач поразки: «“Надірвешся, – казали
мені мудрі, – Це справа не років, хіба століть...” // Та вже
тисячоліття нами котять. / Та вічність чорна б'є без каяття.
/ Що ж нами вродить? Нами й заскородять! / Нема народу –
то пощо життя?!» Але то був і заклик до дії, і то не лише
словом. І він іде в політику, хоч це й шкодить «мистецтву
для мистецтва». Тим-то далі чимраз частіше з'являтимуться
й нотки примирення з невблаганним часом: «В
розторганому світі молодому / Без нас поділять і добро і
зло... / А ми підем – туди, в Ніщо – додому, / Аби лиш тут
Щось билось, Щось було» («Ніщо і Щось», 1994). Або:
«Сенс переламується і виламується зміст / І вивертаються
нутрощі сміються з нас / А проблеми підводяться в
Гулливерів зріст / Внизу був реквієм зверху джаз // Що
осягнеш ти старий ідіот / З того життя що Бог тобі щедро
прослав / Що ставки надмірні що ти банкрот / Не осягнути
світу глуздом осла // Що молоді ремигають таким же гуртом
// І те роздирають що ти уже дер // То під тим кутом то під
новим кутом / Із захланністю ненажер // Молодий бізнесмен
вчить мене життя / А я вчуся смерті за кроком крок / І таке
затягне педантичне знаття / І надсадний такий урок»
 («Монтень чи Свіфт...»).

Досвід політичної боротьби проти диктату старої
партноменклатури у Верховній Раді, проти легіону
відвертих і прихованих провокаторів у всіх осередках Руху,

яким досить успішно вдавалося розсварювати амбітних лідерів на підтвердження іронічної сентенції «Де два українці – там три гетьмани», – і отакий «Вердикт»: «Кожен українець – це троїсті музики: / Одне – думає, друге – каже, третє – робить. / Від того у нас результат великий, / Що перший – породить, то третій точно угробить. // В такому консенсусі доживаємо досі, / Шкодуєм в душі собі доброго слова: / В сусідів давно уже визріла осінь, / А в нас ще весна дурноголова. // Бо ми молоді ще. Вмираємо молодими. / Ніяк не здамо державного екзамену. / Романтичні замки будуємо з диму. / І димом розвіємось. Розстріляні сльозами».

Суцільний сарказм. Як і тут: «Дивовижний народ! Найбільші його вороги / Сконали своєю смертю... <...> / А українці, прославлені по світах / Як найбільші вбивці і зарізяки, / Гайдамакобандерівці – люті дейнеки, / Постраховище світове, / А українці стріляли по українцях, / А українці вішали українців / І досі катують один одного / З витонченою жорстокістю... / Безсмертний народ! Незнищений народ! / Навіщо їм вороги?! Вони – самі собі вороги!»

І самоіронія, з якої сальєрики радісно цитують лише два перші рядки, а варто дочитати: «Я п'ять років займався політикою / І став дурнішим у п'ять разів – / Проспиртований злободенною пліткою, / Я ще й досі не протверезів... / А в такій неймовірній спиртовості, / Хоч тебе вже вітають світи, / Дуже легко слизатись на совісті, / Дуже тяжко по правді йти...» (1994).

А ще з того досвіду постали й такі роздуми-узагальнення, де парадоксально переосмислено образ мармурової богині перемоги: «Ніко Самофракійська, ти тому безголова, / Що в Звитяги завжди замість мозку

полова, / Що в Звитяги завжди гордо знесені стяги / І пиха, наче шашіль, завжди в серці Звитяги. // Сто батьків в Перемоги, не шукай супостата. // А Поразка-сирітка виростає без тата. / І над нею канчук все батожить, все ляска. / Так зростає в Звитягу непокірна Поразка» (1996).

А щодо «завдань поета і поезії» (така запрягальна формула була шаблоном не тільки радянських часів, ба навіть у Франка є знаменита стаття «Література, її завдання і найважливіші ціхи») – ще один парадокс: «Вірші не потрібні нікому / Через те вони найголовніше / Душу вкладай у крапку і кому / Бог ними Вічність пише» (1999). І у квітні того ж року: «Вже вітри синьоокі / Вже часник пробив грядку / Лисий сталінський сокіл / Люто робить зарядку // Знов весна конфліктує / Зі старим поколінням / А з молодшим фліртує / Аж до посиніння // Україна в час песій / Незалежна і гола / Без зарплат і без пенсій / І без Чорновола // Сирота сиротою / Із комуни в буржуї / Весняною сльотою / Суверенно бомжує». Прототип отого «сокола» – сусід по дачі.

А ще було чимало віршів-посвят спорідненим душам, живим і мертвим, були й сміливі сатиричні послання, зокрема замовникам резонансних убивств, які, звичайно ж, упізнавали себе, та й люди їх знають, хоч вони й досі «не розкриті»: «Як трусять цигарку ментолову / На інших так трусите вади / Чи вам уже Гіїну голову / Вдалося вже винести з хати / І смерть люту смерть Чорноволову / В безсмертя вдалось поховати» («Скелет у шафі», 2005).

А ще – незнищений «Український обертас»: «В нас корупції нема, / У нас бартер: кум-кума, / Кум з кумою до куми, / Та куми оті не ми. <...> / Брат до брата з братовою / Все біжить передовою / Воювати за народ, / Затикає іншим рот / Воювати за народ. / Брат до брата з братовою – / Треба

брати з головою, / А не красти крадькома... / Знов до кума знов кума... / У нас руки суперчисті – / Поклялися на Пречистій, / Тож не вирветесь з рук, / Кожен крок вам лічить крук / А коли хто вдвічі кум, / Як баші із Кара-Кум, / Тому все – рахат-лукум» (2005).

Саркастичний «вердикт» свіжими слідами «Помаранчевої революції», коли ще наївно вірилося про «бандитів у тюрмах» тощо. Не знаю, чи впізнав «народ» прототипів, а вони себе – напевне. Якщо читали. І як після таких кроків, що їх «вам лічить крук», не заgrimіти в лікарню? І як не написати в ній отаке: «Де ти ще в біса знайдеш / Таку неймовірну ідилію / У цім проклятушнім світі / Ця беззахисність провокує / І знезброює водночас / Рідна моя матусенько / Не можна такою гарною / Бути во віки віків / Ти ж провокуєш гвалтівників / Зайду і Герострата / У власній твоїй красі / І є твоя власна страта» («Ось тобі весь Васильківський», 12. 06. 2005, палата 410, кардіологія). Репродукція картини «майстра ліричного пейзажу» Сергія Васильківського висіла в тій палаті. А матусенька – Україна.

«На честь 16-ліття Руху» – іронічно-саркастичний ніби-репортаж, ненудний і довгий. Запрошую читати самостійно. А «Дипломатичну лінію» зі збірки «Противні строфи» (2005) таки процитую цілком, бо тепер та лінія – вже лінія фронту: «В мирне плем'я чухи-вухи / Прийшло плем'я шобло-вобло / Наробило потерухи / Агресивне одоробло // Все що чухи крили татом / Шобло люто матом крили / Все своїм захтіли мати / Агресивні ці горили // Назву в чухів одібрали // Ті ж здалися клаповухи // Зайшли хижі як шакали / Обпиваються сивухи // І міркують як би звести // До ноги співуче плем'я / І готують хитрі тести // На покірне те нікчем'я // Кажуть чухи: це занадто / А ми ж ними не

гордуєм / Може нас врятує НАТО / Бо себе ми не врятуєм //
Може їм сусіди скажуть / Що вестись так некоректно / Чи
підсунуть іншу лажу / Некомфортно нереспектно // А тут
треба живокосту / Деся на дні знайти погорду / А тут треба
дуже просто / Дати в морду просто в морду».

Підкреслене слово – то мій видавничий гріх. Піддався аргументам головного редактора, а також члена редколегії, Драчевого побратима, і змінив першу букву. Хоча в передмові до тому навів чимало контраргументів, що дало змогу відстояти деякі інші місця. Навів приклади доцільності вживання «протівних» слів у Франка, Світличного, у збірці сороміцьких пісень «Бандурка» тощо. Далі мушу вдатися до автоцитати (сподіваюся не буде розцінено як автоплагіят): «І ось сталося омріяне та неймовірне. Хоч і не зовсім так, як гадалося-мріялося. І то вже – як щоденник, вельми злободенний, надто публіцистичний, де і з грубуватим слівцем, часом навіть лайливим і “нецензурним” (у науці їх ще культурно називають дисфемізмами), але ж накіпіло! Скільки ж можна ладкати й цяцькати, коли відкрилися такі різночот контрастні картини та факти і людської жертвності, щирості, доброти, і людської ж таки зажерливості, ницості, підлоти. <...> Тож і “протівні ці слова / В протівні пнуться строфи, / Бо вчаділа душа / Й не творить вже дива... / Та над проваллям днів / У пеклі катастрофи / Остання вже надія – На слова...” (“Де той тяжкий метал?..”). А все ж тональність цієї збірки – також різноманітна, просто спочатку читача вражають чи епатують лайливі інтонації, а вже потім приходить розуміння, що то – не від намагання погнатися за постмодерністами <...>, а, певне ж, від великого болю й розпуки. <...> Суперечка про доцільність чи недоцільність вживання дисфемізмів у художніх творах аж ніяк не нова.

Застосування такої лексики може диктуватись не тільки гонитвою за дешевою популярністю (буває й таке), а й художньою доцільністю (з “пісні” слова не викинеш), чи для шокової терапії» (Ткаченко, 2011, с. 40–41).

Але справжнім шоком став для мене передрук із рукопису (на прохання автора) оцього вірша. Друкував і плакав. Певна річ, такі слова – не для наукової статті, для неї хай буде реальний катарсис. Але для розуміння есею-кентавра, напевне, якраз:

Хто тут батька лише закопав,
А я закопав і сина.
Кому чорна дісталась копа,
Мені ж – люто сива.
Не можу молитву до неба вести,
Навіть не можу завити.
Не можу шепнути просто «прости»,
Я – в брехнях талановитий.
Тут солдат теліжинська рота
Будяками стоїть край тину.
Тут земля розчепірила рота
І ковтнула мою дитину...
Аби не був гордим, мордою в болото,
Не тільки тебе, а всю долю-судьбу,
Аби болотом стало все срібло-золото,
Срібло-золото, якого і не набув.
І те, синочку, як одбивали тобі печінку,
І як дерли очі тобі, аби вбивць не впізнав –
І все це я маю простити, синку?!...
Це християнська мені новизна.
Це мене роздирає між небом й землею,
Це мене врешті уже роздере —

Ця вина безпросвітна, рот повен глею,
І оце найновіше, що дуже старе...

18. 07. 2010, Теліжинці

І, нарешті, згаданий в анотації вірш, який усе пояснює, а
якщо комусь і після цього не доходить – можна лише
поспівчувати:

Тактика Джордано Бруно?
Стратегія Галілео Галілея?
Сервус, моя сива фортуно,
Де ж це поводився зле я?
Що не згорів? Марафоном горіти
Треба було, але поволі,
Щоб фантазії дереворити
Всіх вражали на видноколі.
Де наступав я, де лячно здавався –
Повергли мене супостати.
Їх приспав я, похилим здавався,
Щоб позавтра горою постати.
Щось робив я, що тільки умів,
А вмію сказано робити.
Вирізнили мене з-поміж умів,
Тим, що вбили сина бандити.
За нього киплю. За нього живу,
Ніяк не вмію я животіти,
Шторми витримую на плаву,
На березі внуки – синові діти...

Висновки

Дехто вважає його колаборантом. Є такі дуже щирі,
надто наші душі, котрим дуже хотілося б, аби всіх
пересаджали, і тоді не було б ані такої колаборації, як

надовго заборонений фільм за його сценарієм «Пропала грамота», де козарлюги сидять у чані зі смолою і чекають, чи переграє Василь (читай – Іван) нечисту силу, а коли переграє – то й собі реготять, стріляють і розносять пекло на друзки. Чи такої колаборації, як надовго заборонений фільм за його сценарієм «Криниця для спраглих», де пісками забуття заносить рід і нарід, але Батько несе вирване з корінням дерево роду, щоб пересадити в родючу землю; чи колаборації з Леонідом Осикою в «Камінному хресті» за Василем Стефаником та «Дідові лівого крайнього» за власним сценарієм, де знявся в ролі самого себе легендарний наш футболіст Анатолій Бишовець; чи знищеної в 60-х і відновленої аж у 90-х колаборації з репродукціями картин Тетяни Яблонської у відродженому стилі її вчителя Ф. Кричевського та бойчукістів (а там що не картина й вірш – то шедевр, три з яких стали піснями, і теж у колаборації); чи з Олександром Ігнатушею, завдяки чому з'явилася на світ дві геніальні пісні – «Індіанка Ліліан» (то така індіанка, що й Україна – «Давно нас мають насподі», а між нотками блюзу вписується ще й заборонений тоді славень України) та самоіронічна щодо корисливого менталітету новорічна балада «Крила»... Напевне, якби посадили, то було б і таке: «Дурний свій розум проклинаю, / Що дався дурням одурить, / В калюжі волю утопить» (Тарас Шевченко), зате не треба було б страждати через смерть спершу опроміненого Чорнобилем, а потім убитого сина... А ще декому хотілось би, щоб «Застиг він на роки й століття в золотому німому захопленні» соняшника і не ріс, бо це ж вивчили в школі, а далі нічого «доганяти» не хочеться. А доганяти таки доведеться, бо не пройшовши його екзистенційних уроків і його духовної еволюції, не матимемо майбутнього.

Література

Антонич Б. І. (2009). Повне зібрання творів / Передм. М. Ільницького; Упоряд., комент. Д. Ільницького. Львів: Літопис.

Драч І. (2008). Київський оберіг. Київ: Молодь.

Драч І. (2011). Вибрані твори. У 2 т. Т. 1. / Упоряд. А. Ткаченко. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана.

Драч І. (1982). Київський оберіг. Київ: Молодь.

Новиченко Л. (1962). Іван Драч – новобранець поезії // Драч І. Соняшник. Київ: Держлітвидав України. С. 3–19.

Рильський М. (1980). Статті про літературу. Київ: Дніпро.

Світличний І. (1994). У мене – тільки слово. Харків: Фоліо.

Ткаченко А. (2018). «Красиве і корисне»: від шумерів – дотепер // Наукові записки Бердянського держ. пед. ун-ту. Серія: Філол. науки. Вип. XVII. С. 55–63.

Ткаченко А. «На рівні вічних партитур» // Драч І. (2011). Вибр. твори. У 2 т. Т. 1. / Упоряд. А. Ткаченко. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана. С. 5–51.

References

Antonych B. I. (2009). Complete collection works / Foreword by M. Ilnytskyi; Editing, comments by D. Ilnytskyi. Lviv: Litopys. [in Ukrainian].

Drach I. (1982). Kyuivs'kyu oberih [Kyiv amulet]. Kyiv: Molod.

Drach I. (2011) Vybr. tvory. U 2 t. T. 1. / Uporyad. A. Tkachenko [Selected works In 2 t. T. 1. / Edit A. Tkachenko]. Kyiv: Publishing house «Ukrainian encyclopedia» named after

М. Р. Bazhan. 608 p. [in Ukrainian].

Novichenko L. (1962) Ivan Drach – novobranets' poeziyi [Ivan Drach – the new recruit of poetry] // Drach I. Sonyashnyk [Sunflower]. Kyiv: Derzhlitvydav of Ukraine. P. 3–19. [in Ukrainian].

Rylskiy M. (1980). Statti pro literaturu [Articles about literature]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].

Svitlichny I. (1994) U mene – til'ky slovo [I have only a word]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].

Tkachenko A. (2018) «Krasyye i korysnye»: vid shumeriv – doteper [«Beautiful and useful»: from the Sumerians to the present] // Scientific notes of the Berdyansk State Pedagogical University. Series Philological sciences. Vol. XVIII. P. 55–63. [in Ukrainian].

Tkachenko A. (2011). «Na rivni vichnykh partytur» [«At the level of eternal scores»] // Drach I. (2011) Vybr. tvory. U 2 t. T. 1. / Uporyad. A. Tkachenko [Selected works In 2 t. T. 1. / Edit A. Tkachenko]. Kyiv: Publishing house «Ukrainian encyclopedia» named after M. P. Bazhan. P. 5–51. [in Ukrainian].

*Рукопис статті отримано 20 січня 2024 року
Рукопис затверджено до публікації 5 травня 2025 року*

Інформація про автора

Ткаченко Анатолій Олександрович, доктор філології, професор кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Orcid: <https://orcid.org/0009-0005-1268-1696>

E-mail: a.tkachenko@knu.ua

Anatolii Tkachenko, Doctor of Philology, Professor at the Department of History of Ukrainian Literature, Literary Theory and Literary Creativity at Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Orcid: <https://orcid.org/0009-0005-1268-1696>

E-mail: a.tkachenko@knu.ua